

# АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК [347.73 : 336.22]

Баїк О. І., к.ю.н., асистент кафедри цивільного права та процесу ННІ права та психології НУ «Львівська політехніка»

## До питання про податки в добу античності

У статті на основі аналізу історичної літератури досліджується розвиток податків у Стародавній Греції. Висвітлюються особливості становлення, застосування, зміни та сплати податків у Афінах та Спарті. Разом з тим, аналізуються основні поняття і терміни Стародавньої Греції, які використовувалися у фінансовій сфері того часу.

**Ключові слова:** Стародавня Греція, Афіни, Спарта, податок, літургія.

В статье на основе анализа исторической литературы исследуется развитие налогов в Древней Греции. Освещаются особенности становления, применение, изменения и взимания налогов в Афинах и Спарте. Вместе с тем, анализируются основные понятия и термины Древней Греции, которые использовались в финансовой сфере того времени.

**Ключевые слова:** Древняя Греция, Афины, Спарта, налог, литургия.

In the article on basis of the analysis of historical literature is investigated the taxes development in Ancient Greece. Specific features of the formation, use, modification and paying taxes in Athens and Sparta are highlighted. However, the basic concepts and terms of Ancient Greece, which used in the financial sector at the time are analyzed.

**Key words:** Ancient Greece, Athens, Sparta, tax, liturgy.

**Актуальність теми дослідження.** Однією з найвідоміших і легендарних цивілізацій в історії людства була еллінська, або давньогрецька. Зі Стародавньою Грецією пов'язана поява податкової служби на Європейському континенті. Перша відома історикам податкова система була створена ще у II тис. до н. е. на острові Крит [1, с. 22], а грецька мова і сьогодні широко вживається в науковій термінології [2, с. 155], зокрема і в податковому праві України.

Оскільки складовою фінансової сфери як у Стародавній Греції, так і тепер, є податки, то, на нашу думку, дослідження особливостей їх становлення, застосування, зміни та справляння у цей час викликає певний науковий інтерес.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання, пов'язані з дослідженням податків у Стародавній Греції в різний час фрагментарно розглядали у своїх працях науковці Д. Бойко, Л. Бостан, С. Бостан, О. Гавриленко, О. Колесников, О. Коваліхіна, В. Макачук, Н. Нечай, В. Павленко, В. Процик, Б. Тищик, Г. Трофанчук, Н. Хома, З. Черниловський, Ф. Ярошенко та ін.

Однак на сьогодні відсутнє комплексне наукове дослідження становлення, застосування, зміни та справляння податків у Стародавній Греції, тому праці вищезгаданих авторів є основою нашої роботи. Також ґрунтовною вважаємо працю В. Латишева «Очерк греческих древностей» (1888 р.)

**Мета статті** полягає у дослідженні податків у Стародавній Греції, зокрема особливостей їх становлення, застосування, зміни та сплати в Афінах і Спарті.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У Стародавній Греції в VII–

IV ст. до н. е. представники знаті, закладаючи основи держави, увели податки на доходи в розмірі однієї десятої або однієї двадцятої частини доходів. Існували й акцизи у вигляді приворотних зборів (тобто коло воріт міста). Це дозволяло концентрувати й витратити кошти на утримання найманих армій, на зведення укріплень навколо міст-держав, на будівництво храмів, водопроводів, доріг, на влаштування свят, роздачу грошей і продуктів біднякам та на інші суспільні цілі [3, с. 18].

Для платників податків установлювалася визначена кількість продукції, яку вони здавали державі. Податки сплачувалися натурою: пшеницею, просом, оливковою олією, виноградною лозою, а також визначеною кількістю баранів, овець, волів, корів, свиней. Збираючи податки, двірцева адміністрація враховувала й минулорічні борги, якщо вони були, а також оголошувала свої розрахунки щодо розміру оподаткування на наступний рік. Історія податкової системи Давньої Еллади пов'язана з часом найвищого розквіту давньогрецького суспільства у V–IV ст. до н. е. [1, с. 22].

Центром розвитку цього великого грецького світу до початку V ст. до н. е. був Балканський півострів, територія власне Греції. Тут на той час виокремилися два найзначніші міста-держави — Афіни й Спарта. Шляхи розвитку цих держав були різними. Спартанська громада мала аграрний, землеробський характер, однак торговельно-грошові відносини тут були розвинені слабо. Афіни були іншим типом рабовласницького міста-держави. Інтенсивне зростання продуктивних сил афінського суспільства призвело до порівняно раннього розкладу громади [1, с. 23].

За право проживати в Афінах і займатися тут ремеслами та торгівлею метеки (іноземці, що поселилися в Афінах взагалі не мали ані громадянських, ані політичних прав [4, с. 31]) сплачували особливий поголовний податок — метекіон. Він становив 12 драхм (давньогрецька грошова одиниця) з чоловіка і 6 драхм із жінки. Крім того, метеки мали сплачувати ще й інші різноманітні платежі і виконувати повинності, зокрема військову. Метеки були обмежені й у своїх економічних правах [1, с. 23]. За несплату податку вони могли потрапити у рабство [4, с. 37].

В Афінах сплата податку і виконання певних повинностей на користь суспільства, держави були важливим обов'язком [2, с. 160]. Громадяни Афін в особливих випадках платили прямий податок, але повинні були нести зобов'язання щодо організації різних свят, театральних вистав і т.д. за власний рахунок [5, с. 113-114]. Обов'язок сплачувати податки, як правило, замінювався для громадян літургіями — натуральними повинностями або громадськими службами (лзфпхсгйбй чи лейфпхсгйбй) [6, с. 60], що накладалися тільки на багатих людей [1, с. 24].

У найдавніші часи літургії були природним наслідком великих політичних прав заможних людей, а згодом — наслідком принципу рівності в демократичній республіці. Обтяжуючи заможних громадян, держава таким чином підтримувала бідних людей. Майно в 3 таланти зобов'язувало власника до літургії, і чим заможнішим був громадянин, тим обтяжливішими були його літургії, які іноді призводили заможних людей навіть до розорення і злиднів [7, с. 281-282].

Літургії поділяли на звичайні (періодичні), тобто такі, які повторювалися регулярно, щороку, і надзвичайні [1, с. 24; 2, с. 160-161; 6, с. 60; 7, с. 283-288].

До звичайних належали:

— хорегія — організація і фінансування музичних, хорових, поетичних змагань, театральних вистав та ін. Хорег повинен був набрати хор для виступу на святкових театральних змаганнях, забезпечити учасників костюмами та харчуванням на час репетицій та самого свята;

– гімнасіархія – організація гімнастичних змагань, наприклад перегонів зі смолоскипами, які проводилися п'ять разів на рік, та харчування учасників спортивних змагань.

До надзвичайних літургій відносили:

– трієрархію – обов'язок спорядити військовий корабель. Зокрема, до обов'язків трієрарха належала турбота про належний стан бойового корабля-трієри і його облаштування. Держава давала громадянину готовий корпус корабля з тим, щоб він повністю його обладнав, забезпечив усім необхідним для плавання. За це такому громадянину давалась змога рік командувати цим кораблем з правом отримання певної частки воєнних трофеїв;

– проейсфору та архіфеорію – обов'язок очолити священне урочисте посольство, яке держава відправляла до різноманітних священних місць.

В Афінах існував цікавий звичай передавання літургії біднішим громадянином багатшому [1, с. 24]. Якщо громадянин вважав, що літургія для нього надто обтяжлива, то він мав право не погодитись з її прийняттям, назвавши при цьому багатшого громадянина. Коли ж і той заперечував, то перший міг запропонувати другому обмінятися майном і тоді виконати літургію. Такі випадки насправді траплялися. Однак багаті громадяни самі нерідко пропонували взяти на себе різні літургії – щоб здобути в суспільстві повагу і славу, популярність й політичні дивіденди. Щорічно близько 60 громадян виконували літургії. Не можна було призначати комусь літургію двічі на рік, як і два роки підряд. Відмовлятися від літургії вважалося ганьбою [2, с. 161; 8, с. 110; 9, с. 55].

Від літургій були звільнені архонти, незаміжні спадкоємці, сироти (до закінчення одного року після змужнілості) та особи, які користувалися особливими привілеями за заслуги перед державою. Громадяни кожної філи дотримувалася черги у виконанні літургій. Однак наполягати на дотриманні черги і законній кількості літургій вважалося непристойно, так як це свідчило про відсутність патріотизму і релігійного почуття (більша частина літургій належала до релігії і культу) [7, с. 282].

В Афінах мали місце також збори при продажу нерухомості і віддачі на відкуп податків. У всіх цих випадках держава стягувала на свою користь мито в розмірі від 0,5 до 5 %. До державної скарбниці надходили також судові збори та штрафи, гроші від продажу конфіскованого майна [10].

У важкий період в Афінах громадян і метеків обкладали тимчасовим і надзвичайним прямим податком, який називався ейсфора. Вперше його було запроваджено в Афінах у 428–427 р. р. до н. е. і це був податок на нерухоме та рухоме майно. У 428 р. загальний розмір прибутку від ейсфори до скарбниці становив 200 талантів. Ейсфора була найнезалежнішим податком в Афінах. Тому до неї вдавалися дуже рідко. Навіть коли цей податок стягувався протягом тривалого часу, він завжди розглядався як тимчасовий захід [1, с. 25].

В Афінах вважалося, що вільний громадянин не повинен сплачувати податки, оскільки особисті податки носять на собі відбиток рабства, і деякі повноправні громадяни вважали їх принизливими для себе. З небажанням визнавали вони й податки з майна. Афіняни готові були вносити добровільні пожертвування, а данину вони воліли одержувати з переможених ворогів, а також зі своїх союзників. Коли були великі витрати, то рада або народні збори міста встановлювали відсоткові відрахування від доходів [3, с. 18].

Фінансові питання (накладання податків, встановлення зборів, мит) в Афінах розглядали Народні збори. У будь-який час вони могли зажадати від урядовців звітувати про свою діяльність, притягати до відповідальності та віддавати до суду.

Широкі повноваження у сфері фінансового управління також належали Раді 500 –

буле. Вона визначала джерела державних прибутків, статті витрат, відала всіма надходженнями в державну скарбницю, стягувала державні борги ... Рада визначала розмір внесків у загальну скарбницю афінських союзників — членів Морського союзу, укладала різні угоди, давала відкуп на державні прибутки [2, с. 169, 172].

Державним майном до реформ Клісфена відали колакрети, вони також контролювали всі прибутки і видатки держави. Потім їх компетенцію значно обмежили — вони почали відповідати лише за деякі державні видатки (на культові потреби, утримання пританів тощо). У IV ст. до н.е. ці урядові посади були ліквідовані в зв'язку з появою колегії аподектів. Вона складалася з 10 осіб, яких обирали на Народних зборах. Аподекти стали скарбниками Афін, контролювали надходження до державної скарбниці всіх платежів, вели книгу прибутків, видавали всім службовцям кошти на утримання та витрати, спрямовані на управління. Аподекти розглядали спори з приводу податків, дрібні (до 10 драхм) вирішували самі, а значніші передавали в гелією. Наприкінці IV ст. замість колегії аподектів створено посаду одноособового державного скарбника, а згодом — фінансову колегію [2, с. 177].

Окремою від державної була скарбниця храму богині Афін, якою завідували 10 скарбників священних скарбів. Однак держава при потребі часто нею користувалася (у вигляді позик). Були також скарбниці храмів інших богів.

На місцях, у філах, діяли спеціальні урядовці (їх обирали Народні збори по одному на філу) — полети, котрі відповідали за збір податків і мита у дохід держави [2, с. 177-178].

Бюджет Афін складався з двох основних частин: прибуткової та видаткової. Прибутки афінської скарбниці поділялись на звичайні (постійні) та надзвичайні (непостійні, одноразові). До звичайних прибутків належали: а) надходження від державних маєтків, земель, лісів, рудників (особливо срібних і золотих); б) податки, що сплачували метеки та вільновідпущеники (12 драхм на рік), а також податок за володіння рабами (3 оболи за раба); в) мита за ввіз і вивіз товару (2 % його вартості), також ринкові оплати (за право торгівлі) та портові ... тощо. Надзвичайні прибутки: а) добровільні внески і пожертвування афінських громадян і чужинців; б) майновий податок, який стягувався за надзвичайних умов (для поповнення скарбниці) з громадян, що мали майно понад 1 тис. драхм; в) трофеї, захоплені на війні майно, цінності тощо [2, с. 182].

Таким чином, Афінська держава мала ефективну податкову систему, проте всі кошти, які збиралися, були значно менші від сум, що надходили від збору особливого грошового податку з афінських союзників [11].

Однак високі податки на майнові класи і відносний соціальний комфорт для низів суспільства призвели до сповільнення темпів економічного розвитку, втечі капіталів з країни [12, с. 47].

З кінця IV ст. до н. е. Афіні вступили в смугу кризи. Переживаючи внутрішні протиріччя, ослаблена загальним невдоволенням, афінська демократія виявилася безсилою і не змогла вчинити опір Пелопоннеському союзу на чолі зі Спартою, а потім і Македонії. У 338 р. до н. е. фаланги Пилипа Македонського розгромили грецькі війська. Через два роки Афіні разом зі всією Грецією були включені його сином Олександром до складу Македонської імперії, а потім однієї з держав, що утворилися після її розпаду. У II ст. до н. е. після вторгнення римських легіонів, Афіні, як і вся Греція, перетворилися в одну з провінцій Римської держави [13, с. 78].

Іншим полісом, що значно вплинув на історію Стародавньої Греції, була Спарта. Монолітна соціальна структура пануючого класу, що перетворився в могутню військову

організацію, сприяла швидкому піднесенню Спарти серед грецьких держав. Спарта виступала постійним суперником Афінін за політичне домінування в регіоні.

До V ст. до н. е. вона встановила свою гегемонію майже над всім Пелопоннесом. Застій в соціально-економічному і політичному житті, духовне зубожіння зробили Спарту центром реакції в Греції [13, с. 78-79].

Власність держави становили кріпосні ілоти. Ілот не мав своєї землі. Він працював на ділянці, наданій спартанцю державою, однак мав своє господарство і свої знаряддя виробництва. Від урожаю, отриманого з землі, він повинен був щорічно сплачувати господарю натуральний податок — 70 медимнів (мір) зерна та 12 мір його дружині. Крім того, давати ще певну кількість масла, вина, винограду, м'яса та ін. Заборонялося зменшувати розмір податку [14, с. 78; 15, с. 40; 2, с. 204].

Спарта в результаті Пелопоннеської війни (431–404 р.р.) зіткнулася з Афінами. Війна тривала 27 років і закінчилася перемогою Спарти з покладанням на переможені Афіни великої контрибуції. Наслідком цієї війни для Спарти був величезний прихід золота в країну [14, с. 86], що призвело до послаблення Лікургівського устрою. Також через виснажливі війни, у яких брала участь Спарта, значно скоротилася кількість повноправних громадян — спартанців, тому як заохочувальний захід для збільшення народжуваності дітей, владою було встановлено, що громадянин, який мав чотирьох синів звільнявся від податків [2, с. 215].

У IV ст. до н. е. в спартанському суспільстві почалися незворотні процеси: відбувалася майнова диференціація, розвивалися товарно-грошові відносини, колишній аскетичний спартанський спосіб життя залишався в минулому. В III ст. до н. е. на вимогу спартіатів, що розорилися, робилися спроби відновити старі порядки, але вони зазнали краху. Остаточно ослаблена Спарта, що роздиралася внутрішньою боротьбою в середині II ст. до н. е. підпала під владу Рима [13, с. 79].

**Висновки.** Підсумовуючи, зазначимо, що у Стародавній Греції не існувало певної системності в справлянні податків до державної казни, тому механізм збору надходжень був досить розгалужений. Податки в більшості використовувалися для видатків на основні потреби держави, а саме: на утримання армії, будівництво храмів, оборонних споруд, роздавання грошей бідним та інші потреби громадян, які негативно ставилися до особистих податків, оскільки вважали, що такі податки є принизливими, тому що несуть тавро рабства.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ф. О. Ярошенко, В. В. Павленко, В. П. Павленко; за заг. ред. А. М. Подоляки. — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. — 416 с.
2. Тищик Б. Й. Історія держави і права зарубіжних країн Стародавнього Світу: Навч. посібник. — Львів : Світ, 2001. — 384 с.
3. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковихіна О. О. Історія грошей та фінансів. 2-ге видання виправлене та доповнене : Навч. пос. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 140 с.
4. Макачук В. С., Процик В. М. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : [навчальний посібник]. — Вид. 7-ме. — К. : Атіка, 2013. — 340 с.
5. Черниловский З. М. История рабовладельческого государства и права / Всесоюзный юридический заочный институт. — Издание второе. — М., 1960. — 291 с.
6. Гавриленко О. А. Етнокультурна специфіка давньогрецької юридичної термінології в античних державах Північного Причорномор'я / Гавриленко О.А. // матеріали XXI Міжнародної історико-правової конференції «Поняття, терміни і категорії історико-правової науки» (м. Миколаїв, 23-26 квітня 2009 р.). — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — С. 56-66.

7. Латышев В. В. Очерк греческих древностей. Ч. 1. Государственные и военные древности: Пособие для гимназистов старших классов и для начинающих филологов. Изд. 2-е перераб. — С.-Пб. : Тип. В. Безобразова и Комп., 1888. — 355 с.
8. Хома Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. 3-тє вид., стереотипне. — Львів : «Новий Світ — 2000», 2006. — 480 с.
9. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник. — К. : Юрінком Інтер Світ, 2006. — 400 с.
10. Нечай Н. Финансовая и налоговая системы Древней Греции // Вестник. — №22. — 2012. — 08 июня.
11. Нечай Н. Финансовая и налоговая системы Древней Греции (продолжение) // Вестник. — № 26. — 2012. — 13 июля.
12. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : Навчальний посібник. — вид. 6-те, доп. — К. : Атіка, 2009. — 624 с.
13. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-ге вид. перероб. й доп. : Навч. посібник. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 730 с.
14. История государства и права. Том 1. / Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции Союза ССР. — М. : Государственное издательство юридической литературы, 1949. — 535 с.
15. Макарчук В. С. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. — К. : Атіка, 2000. — 416 с.

УДК 340.15(477)"1919/39": 347.965

**Остапенко Т. О.**, к.ю.н., доцент кафедри історії держави і права НУ «ОЮА»;  
**Бабій С. В.**, студентка 3-го курсу факультету адвокатури НУ «ОЮА»

## Становлення та розвиток адвокатури у радянській Україні (1919 — 1939 рр.)

Стаття присвячена дослідженню організаційно-правових основ діяльності адвоката в судочинстві у радянський період із урахуванням політично-державного впливу. У ній встановлено, що держава будь-якими способами намагалася узалежнити адвокатуру як правовий інститут. Також в статті проаналізовано основні напрямки та підходи різних вчених щодо вивчення вказаної проблематики.

**Ключові слова:** адвокат, захисник, правозаступник, колегія правозаступників, обвинувачений, Радянський союз, юридична консультація.

Статья посвящена исследованию организационно-правовых основ деятельности адвоката в судопроизводстве в советский период с учетом политико-государственного воздействия. В ней установлено, что государство любыми способами пыталось сделать зависимой адвокатуру как правовой институт. Также в статье проанализированы основные направления и подходы различных ученых по изучению указанной проблематики.

**Ключевые слова:** адвокат, защитник, правозаступник, коллегия правозаступников, обвиняемый, Советский союз, юридическая консультация.

The article is dedicated the organizational and legal bases of defense counsel in proceedings in Soviet period, taking into account the political and public influence. It found that state by any means trying to do advocacy as dependent legal institution. The article also analyzes the main direction and the different approaches of scientists to study the said issues.

**Key words:** lawyer, advocate, defender of rights, the panel of defenders, accused, Soviet union, legal advice.